

УДК 711.4

Сілогаєва В.В.

ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва і архітектури», м. Дніпропетровськ

АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ МІСТОБУДІВНИХ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ. АЛГОРИТМ РЕНОВАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ

Присвячена аналізу історичних містобудівних етапів формування міста Запоріжжя та їх впливу на міську забудову. Планувальна структура міста Запоріжжя при усій своїй лінійності неоднорідна, агресивна і хаотична. Показані можливості поліпшення функціонально-планувальні та композиційно-просторові якості міста шляхом найбільш перспективного використання промислових територій. Визначені алгоритми комплексної реновації промислових територій з урахуванням сучасного стану промисловості міста.

Ключові слова: містобудівна ситуація; промислові території; історичний містобудівний етап; принципи комплексної реновації.

Актуальність теми. Південне місто України – Запоріжжя, не просто промислове місто, а унікальне промислове місто. Зазвичай, різні галузі формують "цехові корпорації", де сконцентрована або металургія, або машинобудування, або хімічна індустрія, або легка і харчова промисловість. Економічний потенціал міста Запоріжжя характеризується масштабністю і різноманітністю галузей, виробництв і видів діяльності. У місті зосереджене 6,4 % обсягу промислового випуску країни. Запоріжжя – це четвертий за величиною індустріальний центр України з розвиненим машинобудуванням, чорною і кольоровою металургією, хімічною і будівельною промисловістю, харчовою промисловістю, тобто в Запоріжжі (за станом на 2012 р.) знаходяться 227 промислових підприємств [6]. Серед промислових підприємств основну долю складають: 69 підприємств машинобудування; 36 підприємств металургії і обробки металу; 20 підприємств хімічної і нафтохімічної промисловості; 24 підприємства харчової промисловості; 22 підприємства з виробництва неметалевої мінеральної продукції; 14 підприємств з виробництва і розподілу електроенергії, газу і води. Але станом на 2011 рік кількість підприємств була понад 257-м. Тобто лише за рік кількість скоротилась на 30 підприємств. Більша частина підприємств або скоротила об'єми виробництва, або працюють на 20-30% своєї міцності. Актуальність теми обумовлена наявністю великої кількості промислових територій бездіяльних заводів, які часто примикають і

співіснують з житловою забудовою. Ці території можуть отримати більш високу соціальну і архітектурну значущість завдяки комплексній реновації.

Мета та задачі дослідження. Аналізуючи історичні містобудівні етапи формування міста Запоріжжя та їх вплив на міську забудову, визначити алгоритми комплексної реновації промислових територій з урахуванням сучасного стану промисловості міста.

Матеріал дослідження. Місто Запоріжжя – це місто з багатою історією. Сприятливе географічне розташування (місто розташоване на річці Дніпро) і природні умови цієї території із старовини притягали людей. Місто розташоване на закінченні південного схилу Українського щита, як наслідок – особливості ландшафту міста. На території міста знаходиться острів Хортиця – символ формування запорізького козацтва. Запорізька Січ – це перше політичне формування з усіма ознаками республіки на території України [3].

До 1921 року місто Запоріжжя мало назву Олександрівськ завдяки Олександрійській фортеці, закладеній в 1770 році. Але до 20 століття місто було мале, провінційне, не розвинене. Новим поштовхом для розвитку міста послужило будівництво залізниці (початок 20 століття). Олександрівськ (згодом Запоріжжя) стає транспортним вузлом, в місті активно розвивається сільськогосподарська машинобудівна промисловість. Так само працюють: цегляний завод, лісопилка, горілчані заводи, механічні млини Классена. На початок ХХ ст. в Олександрівську і його околицях мешкали близько 20 тис. чоловік. Але на формування містобудівної ситуації усього міста Запоріжжя це не мало істотного впливу. Сама назва міста "Запоріжжя" пов'язана з дніпровськими порогами, вони унікальні. Завдяки порогам з'явився символ індустріалізації – Дніпрогес. У 20-ті роки ХХ ст. паралельно з будівництвом Дніпрогесу набирає оберти і розвиток промисловості в місті. У довоєнні роки Запоріжжя стає одним з центрів з виробництва чорних і кольорових металів, важкої промисловості і електроенергетики СРСР. Це сприяє тому, що планувальна структура профілювала, формується новий тип соціалістичного міста. Місто Запоріжжя переживає ембріональний період. Аналізуючи історичні містобудівні етапи формування промислових територій м. Запоріжжя та їх вплив на міську забудову, можна виділити основні етапи ембріонального розвитку Запоріжжя:

1. *Дроблення.* Нове Запоріжжя проектувалося начебто відособлено від історичного центру (старого Олександрівську). Старе місто ставало не основою, а лише автономною одиницею цілісної містобудівної структури. Будувалося місто по декількох проектах. Спочатку був проект, розроблений у 1928 р. архітекторами В.А. Весніним, Н.Я. Коллі, Г.М. Орловим. Проект Шостого селища був закладений між Дніпрогесом і промисловим майданчиком, де

зводилися заводи. Селище було закладене в 10 кілометрах від центру старого Олександрівську (рис.1). За роки довоєнних п'ятирічок в місті разом з будівництвом електростанції було споруджено декілька заводів, зокрема, завод листових сталей (сьогодні "Запоріжсталь"), коксохімічний завод, алюмінієвий завод, завод феросплавів, завод інструментальних сталей (зараз "Дніпроспецсталь"), моторобудівний завод (нині ВАТ "Мотор Січ").

Рис.1 Схема м. Запоріжжя – дроблення.

1 – Дніпрогес. 2 - Шосте селище. 3 - Промисловий майданчик. 4 - Забудова старого міста.

Житловій забудові Шостого селища були характерні і перетікаючі простори, і чітко викреслена прямокутна сітка кварталів, і зелені газони. План мав символічну для радянського містобудування 20-х років лінійну схему, спрямовану в даному випадку перпендикулярно виробничій зоні Дніпрокомбінату.

2. *Гастроляція* (Складний процес морфогенетичних змін, що супроводжуються розмноженням, зростанням, спрямованим переміщенням, призводить до утворення зародку) [2]. У 1932 р. під керівництвом містобудівника І.І. Малозємова був закінчений генеральний план Великого Запоріжжя, і вже існує як самостійне містобудівне утворення Шосте селище увійшло до нього як основне установче утворення. Проектом генерального

плану Великого Запоріжжя передбачалося створення 7 районів, щоб у місті могло мешкати близько півмільйона жителів. Децентралізована схема міста була продиктована складним рельєфом місцевості і річкою Дніпро.

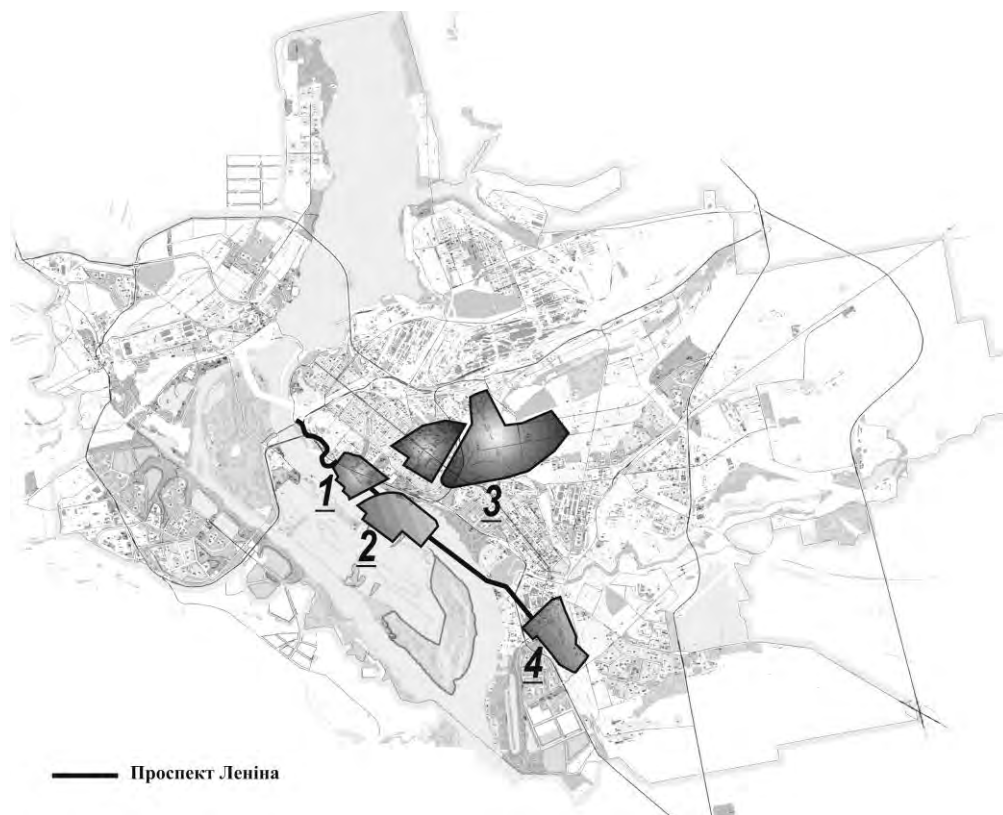

Рис.2. Схема м. Запоріжжя – гаструляція.

1 – Соцмісто. 2 - Забудова загальноміського центру на Вознесенці. 3 - Промисловий майданчик. 4 - Забудова старого міста.

Роль основної композиційної осі виконував протяжний проспект Леніна. Ця головна магістраль була значно ширша за інші вулиці і забудовувалася найбільш представницькими будівлями. Проспект Леніна об'єднували в єдине ціле ряд найважливіших міських ансамблів (рис.2): комплекс гідротехнічних споруд на площі Леніна, забудова загальноміського центру на Вознесенці і центр старого міста [3]. Велика увага приділялася створенню цілісного архітектурно-художнього вигляду міста Запоріжжя. Промисловий майданчик активно росте і розвивається. З'являються нові заводи, наприклад, у грудні 1935 року зданий в експлуатацію перший в СРСР Дніпровський магнієвий завод. Існуючі комбінати ростуть і розвиваються, на їх базі утворюються такі заводи як: алюмінієвий, глиноземний, електродний (Дніпровський алюмінієвий комбінат), а так само металургійний, феросплавний, шамотний, завод інструментальних сталей (комбінат "Запоріжсталь"). До 1937 року в Запоріжжі виробляли 60 % алюмінію, 100 % магнію, 20 % сталю прокату.

3. *Органогенез (процес утворення комплексу осьових органів)* [4]. І в післявоєнні роки містоутворюючою базою стрімкого розвитку міста є промисловість. Індустріальний комплекс міста поповнився новими великими підприємствами, що ускладнило ситуацію, що склалася в місті, з житлом. У 1950-60-і рр. велика частина жителів жила у бараках, які були побудовані для тих сотень тисяч будівельників, які після війни піднімали Запоріжжя з руїн. Тому поява в другій половині 60-х років в місті домобудівного комбінату і декількох нових домобудівних трестів дозволила упродовж багатьох десятиліть вирішувати житлове питання для сімей запоріжців. Змінився і архітектурний вид міста: зникли квартали бараків, а на їхньому місці з'явилися нові мікрорайони багатоповерхових будинків. На початку 70-х років ХХ ст. почалася активна забудова нових житлових районів міста: Хортицького – на правому березі Дніпра, трохи пізніше Бородінського, Осіпенковського і Південного мікрорайонів.

Етапи формування м. Запоріжжя напряму залежали від розвитку промисловості. З урахуванням сучасного стану речей в промисловості, необхідність кардинального перегляду містобудівної ситуації в місті Запоріжжя назріла вже давно. Запоріжжя – це неблагополучне в екологічному відношенні місто України. У місті розташовані 197 підприємств з шкідливими викидами в атмосферу. Рівень забруднення повітря міста характеризується як дуже високий, а його якість за рівнем загрози – "помірно загрозливе" і "загрозливе" [5]. Щодня в повітря Запоріжжя викидається більше 150 хімічних речовин, багато з них відноситься до 1-2 класів небезпеки.

Аналіз і оцінка стану територій міста показали, що існують покинуті промислові території, що потребують санації. Місто Запоріжжя, як і більшість промислових міст, дуже потребують раціонального використання територіальних ресурсів. З урахуванням того, що близько 17 % території міста займають промислові підприємства і комунально-складські об'єкти [5], значна частина житлової забудови міста (до 70 %) знаходиться в зонах впливу промислових підприємств. Першочерговий напрям реновації за рейтинговою значимістю – центральна частина міста.

Завдяки реновації промислові території бездіяльних заводів можливо відновити цілісність міської структури, поліпшити функціонально-планувальні і композиційно-просторові якості міста. Важливим моментом є виявлення першочерговості реновації промислових територій бездіяльних заводів (рис.3).

Максимально ефективно досягнення цілей реновації можливе завдяки загальній схемі управління реновацією промислових територій (рис.4). З моменту аналізу промислових територій, формування концепції реновації і до її

завершення, включаючи реалізацію і контроль, проходить життєвий цикл реновації промислових територій.

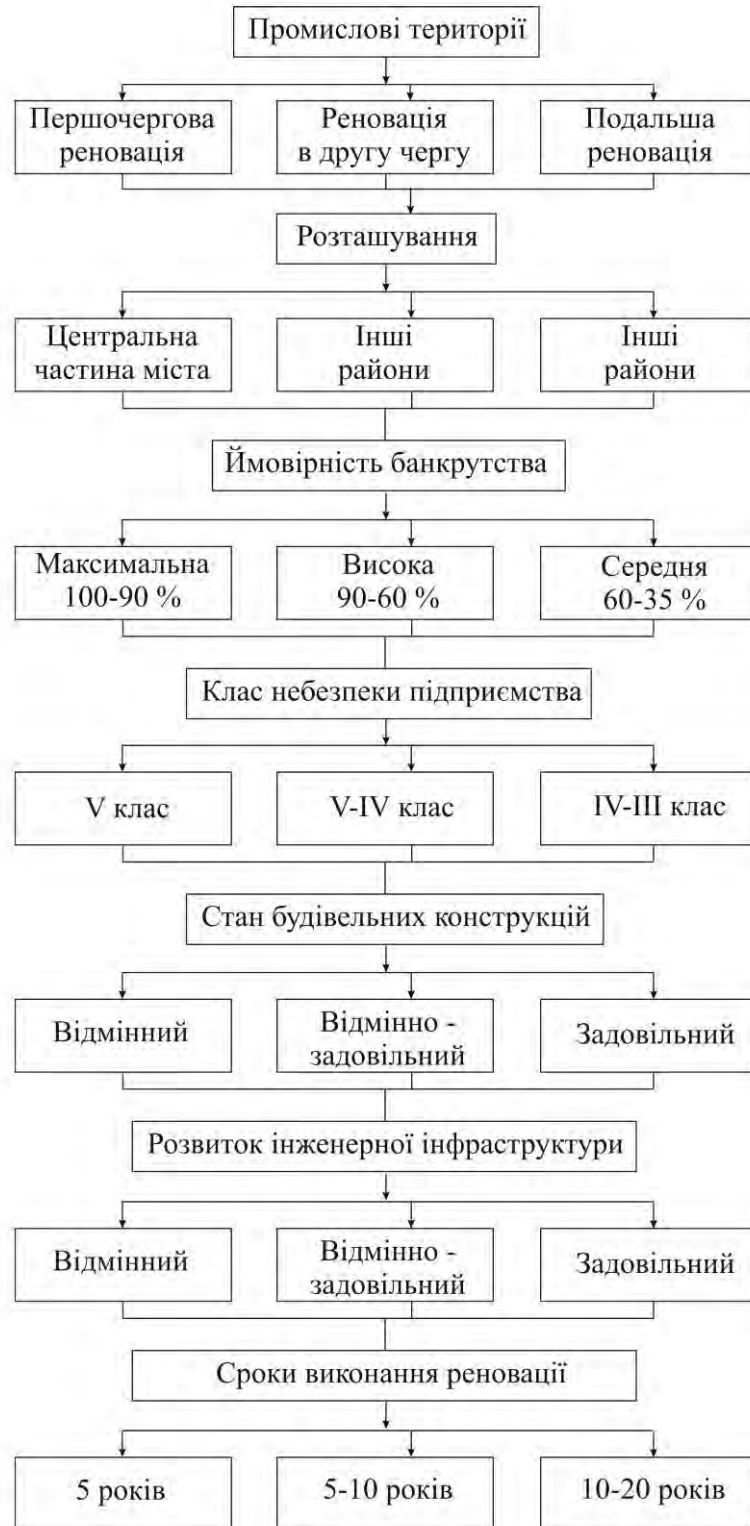

Рис.3. Алгоритм черговості реновації промислових територій.

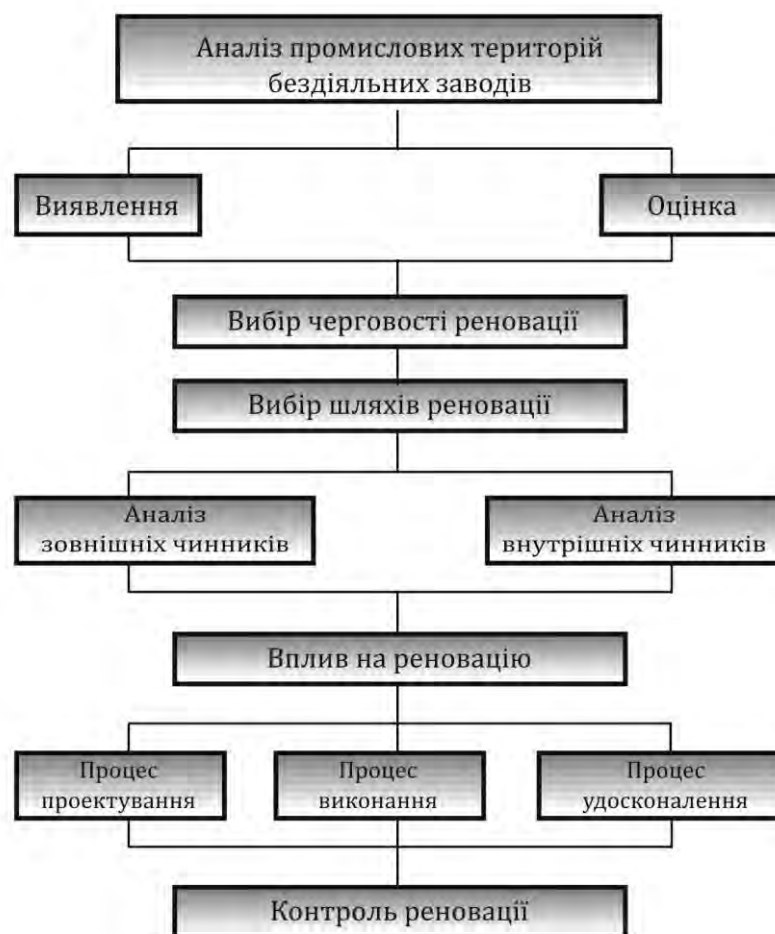

Рис.4. Алгоритм черговості реновації промислових територій.

Висновки. Приділивши належну увагу містобудівному явищу, яким є архітектурно-просторове середовище м. Запоріжжя, проведено аналіз основних містобудівних етапів розвитку міста під впливом формування промислових територій. Санація міста можлива завдяки реновації промислових територій, які мають величезний потенціал. Виявлення алгоритму реновації з урахуванням сучасного стану промислових територій визначить напрям раціонального використання територіальних ресурсів промислових міст. Промислові території як будь-які містобудівні форми повинні трансформуватися і розвиватися.

Перелік використаної літератури:

1. Альошин. В.Е. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури. Розвиток уявлення про соціалістичне поселення в містобудуванні України в 1920-х - початку 1930-х років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alyoshin.ru/Files/diss.html>

2. Гастроуляція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=2>.
3. Новицький Я.П. Історія міста Олександрівська, (Катеринославської губ.) у зв'язку з історією виникнення фортець Дніпровської лінії 1770-1806 р. - Катеринослав: Друкарня Губернського Земства, 1905 - 176 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: history.org.ua/LiberUA/Book/novits1/4.pdf.
4. Органогенез. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_biology/3893/.
5. Основні положення. Генеральний план Запоріжжя. – К.: ДІПРОМІСТО, 2003.
6. Соціально-економічний паспорт м. Запоріжжя за підсумками 2012 року/ Офіційний портал Запорізької міської влади. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meria.zp.ua/test/index.php?id=22>.

Аннотація

Стаття посвящена аналізу історических градостроительних етапов формирования города Запорожье и их влияние на городскую застройку. Планировочная структура города Запорожье при всей своей линейности неоднородная, агрессивная и хаотическая. Показана возможность улучшения функционально-планировочных и композиционно-пространственных качеств города путем наиболее перспективного использования промышленных территорий. Определены алгоритмы комплексной реновации промышленных территорий с учетом современного состояния промышленности города.

Ключевые слова: градостроительная ситуация; промышленные территории; исторический градостроительный этап; принципы комплексной реновации.

Annotation

The article is sanctified to the analysis of the historical town-planning stages of forming of city Zaporizhzhya and their influence on municipal building. A plan structure of city Zaporizhzhya at the all linearness is heterogeneous, aggressive and chaotic. To improve functionally-plan and composition-spatial qualities of city the way of the most perspective use of industrial territories. To define the algorithms of complex renovation of industrial territories taking into account the modern state of industry of city.

Keywords: town-planning situation; to trade of territories; historical town-planning stage; principles of complex renovation.